

Bir Osmanlı İçeceği: Yemen Kahvesi

Fulya FEYİZ*
Raziye ŞANAL**

Özet

Kahvenin Etiyopya'da (Habeşistan) keşfedilmesinden sonra Yemen'de ehl-i tarikat mensuplarının gece zikirlerinde bu içeceği tüketmeleri, kahvenin Arap yarımadasında tanınma serüvenini başlatmıştır. XVI. yüzyılda ise muhtelif yollarla Osmanlı topraklarına ulaşan kahve zaman zaman tepkilerle karşılaşsa da özellikle dönem padişahlarının ve saray erkânının bu içeceği tüketmesi kahvenin kabul görmesine olanak tanımıştır. Kahvenin sevilmesi ticari anlamda da değerini arttırmıştır. Her yıl belirli periyodlarla Yemen'den Mısır'a gelen kahvenin başta İstanbul olmak üzere tüm Osmanlı şehirlerine aktarılması sağlanmıştır. Böylece Osmanlı toplumu da Yemen kahvesini tüketmeye başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda XVI. yüzyıldan itibaren var olan kahvenin sık kullanımı, ticari anlamda da talebinin artmasına sebebiyet verdiği tespit edilmiştir. Kahveye karşı bu denli talebin olması kurumsallaşmasına vesile olmuş ve kahvehanelerin açılmasına olanak tanımıştır. Nitekim günümüzde hala Yemen kahvesi kadim bir kültür olarak varlığını devam ettirmektedir. Çalışma; Habeşistan topraklarında görülen Yemen kahvesinin Osmanlı İmparatorluğu'nda benimsenmesini ve akabinde yaşanan hadiselerin tarihsel arka planını ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kahve, Habeşistan, Yemen, Osmanlı toplumu, Osmanlı İmparatorluğu.

An Ottoman Drink: Yemen Coffee

Abstract

After the discovery of coffee in Ethiopia (Abyssinia), members of the ehl-i sect in Yemen consumed this drink at night dhikr, which started the adventure of recognition of coffee in the Arabian Peninsula. Although coffee reached Ottoman territory by various means in the XVI. century, it faced reactions from time to time, especially the consumption of this drink by the Sultans and Palace high state officials of the period allowed coffee to be accepted. The being like of coffee has also increased its value in a commercial sense. Coffee that comes to Egypt from Yemen at certain periods each year has been transferred to all Ottoman cities, especially Istanbul. Thus, Ottoman society began to consume Yemeni coffee.

* Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih, Eskişehir/Türkiye, ORCID: 0000-0003-3794-1843.

** Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih, Eskişehir/Türkiye, ORCID: 0000-0001-7172-2631.

World Journal of Human Sciences, 2021 - 2

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2021 – 2

ISSN: 2717-6665 / 2021-2

XVI in the Ottoman Empire. it has been found that frequent use of coffee, which has existed since the century, has also led to an increase in demand in a commercial sense. The fact that there is such a demand for coffee has been instrumental in its institutionalization and allowed the opening of coffeehouses. As a matter of fact, Yemen coffee still maintains its existence as an ancient culture today. The study examines the adoption of Yemeni coffee in the Ottoman Empire and the historical background of the events that followed.

Keywords: Coffee, Abyssinia, Yemen, Ottoman society, Ottoman Empire.

Giriş ve Yöntem

Tarihsel perspektif ile incelendiğinde kahvenin her ne kadar Etiyopya’da keşfedildiği bilinmekteyse de Yemen’e getirilip yetiştirilmesi ve kullanılması, kahvenin Yemen ile birlikte anılmasına vesile olmuştur. Bu sayede kahve Arap yarımadasına yayılmış ve söz konusu coğrafyada sık kullanılan bir içecek haline gelmiştir.

Kahvenin İslam toplumlarında kolay benimsenmesi ise tarikatların gece zikirlerinde zinde kalmaları için tüketmeleri sayesinde gerçekleşmiştir. Yapılan zikirlerin dışında tarikat ehli kişilerin gündelik hayatlarında da kahveyi tüketmeleri neticesinde bu durumun toplum tarafından kahvenin kabul görmesine vesile olduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu’nda kahvenin bilinmesi, içilmesi ve satılmasının ilk adımları XVI. yüzyılda atılmıştır. Başlangıçta kahve aleyhinde dönemin şeyhülislamı fetva vermiş olsa da zamanla devlet erkânı, ulema ve Osmanlı toplumu kahveyi tüketerek bu içeceği imparatorluğun ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Kahvenin sıkça kullanımı kurumsallaşmasını sağlamış ve beraberinde de insanların bir araya gelerek sohbet ettikleri kahvehaneleri ortaya çıkarmıştır. Kahvehaneler, insanlar için sosyalleşmenin bir merkezidir. Farklı etnik unsurlara ya da görüşlere sahip insanların bir arada bulunarak hoşça vakit geçirebileceği, çeşitli oyunlarla eğlenebileceği ve devlet ile ilgili haberleri takip edebileceği fonksiyonlara sahip önemli bir mekân işlevini üstlenmiştir.

Kahvenin bugüne kadar öncelikli tüketilen içecekler arasında yer alması, kahvehane kültürünün hala süreklilik göstermesi, kahvenin Türk adetlerinde ve deyimlerinde kabul görmesi, Osmanlı İmparatorluğu’nu sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan etkilemiş olması sebebiyle bu konunun tarihsel seyrinin ele alınmasını elzem kılmıştır.

Çalışmanın ana kaynaklarını Başkanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan ilgili evraklar oluşturacaktır. Kahve ile ilgili yazılan muhtelif araştırma-inceleme eserleri ve konuyla ilgili yapılmış tezlerden de yararlanılacaktır. Başlangıçta kahvenin keşfi ile ilgili çeşitli rivayetlere yer verilecek; akabinde Yemen’den İstanbul’a kadar adını duyuran kahvenin tüketimi, ticareti ve bu içecek hakkında oluşturulan bazı yasaklamaların üzerinde durulacaktır. Ayrıca günümüzde kahvenin kültür hazinesi içerisindeki yeri ve öneminden de örneklerle bahsedilerek araştırma konusu nihayetine erdirilecektir.

1. Kahve Kelimesinin Etimolojisi, Keşfi ve Tüketimi

Kahve kelimesinin Arapça’da ne zamandan itibaren kullanıldığı bilinmemektedir. Ancak bu kelimenin ilk anlamının “şarap” olduğu ve iştah kestiği için bu manayı aldığı bilinmektedir. Ayrıca bu içeceğe *ehl-i keyf* kimseler tarafından kahve isminin verildiği kaydedilmektedir. Kahve kelimesi “doyma, halis süt ve koku” gibi anlamlar da içermektedir (Bostan, 2001; 202).

Kahve bitkisi ise sıcak iklime sahip ülkelerde ve defneye benzer bodur bir ağaçta yetişmektedir. Oval yaprakları, küçük, beyaz ve yasemin kokulu çiçeklere sahip olan kahve bitkisinin meyveleri dallarının üstünde ve yaprak diplerinde salkım halinde gelişir ve bitkinin olgunlaşmaya başlamasıyla meyvenin içinde zara sarılı bir çift kahve çekirdeğine bürünmektedir (Tarih ve Toplum Dergisi, 1984; 9).

Kahvenin kökeni hakkında net bir bilginin olmayışı, dönem seyyahlarının ve kronik yazarlarının kahve ile ilgili rivayetlere başvurmalarına sebep olmuştur. Ellerindeki malzemeyi zenginleştirmek için de din ve sağlık gibi alanlardan da yararlanmışlardır. Kahvenin çıkış noktasının anlaşılabilmesi için burada bazı rivayetlere yer verilecektir.

Tezkire yazarı Necmeddin'in (977-1061 / 1570-1651) kardeşi Ebu'l Tayyib el- Gazzi, Hz. Süleyman'ın kahveyi tüketen ilk kişi olarak gösterildiği bir söylentiye aktarır. Buna göre, Hz. Süleyman yolculukları sırasında bir kasabaya uğrar ve sakinlerinin bilinmeyen bir hastalığa yakalandığını görür. Cebrail'in söylemi ile “*Yemen 'den gelen*” kahve kavrulup bir içecek haline getirilir. Bu içeceği tüketen hastalar iyileşir. Aktarılan bu rivayetin ardında ise kahvenin unutulduğu ve XVI. yüzyılda görülmeye başladığı aktarılmaktadır. (Hattox, 1998; 10).

Bununla birlikte tarihçilerin çoğu kahvenin keşfini daha yakın bir dönemle sınırlandırmıştır. Kahvenin ya da en azından kahve bitkisinin kullanımının kökeni genellikle Etiyopya'ya (Habeşistan'a) kadar dayandırılmaktadır. Yaygın olarak kabul edilen bilgiye göre ise İslam dünyasında kahve içme alışkanlığına öncülük edenlerin kahveyi gördükleri ilk yer Etiyopya'dır. XVII. yüzyılda Avrupalı yazarlar kahve kültürü ile ilgili konuyu özellikle Etiyopya'da kahvenin nasıl bulunduğu ve nasıl tüketildiğine dair çeşitli rivayetlerle süslemişlerdir. Örneğin bir hikâyede kahvenin keşfedilmesini, kahve bitkilerinin bulunduğu bir yerde otlayan koyunlarının beklenmedik bir şekilde hareketlilik kazandığını fark eden bir çobanla ilişkilendirilmektedir (Hattox, 1998; 11).

Salah Birsal'in de kahvenin bulunması ile ilgili olarak aktardığı kısa bir alıntı vardır. Buna göre; İsveç'in 1782-1783 yıllarında İstanbul elçisi olan İgnatius Maurajda D'Ohsson, tarihçi Ahmed Efendi'ye dayanarak kahveyi Ebu'l Hasan Ali bin Abdullah Abdülcebbar el-şerif el- Zarcilli'nin kurduğu bir tarikat dervişinin Arabistan'daki Moka'da 1258 yılında bulup ortaya çıkardığını yazmıştır. Tekkesinden kovulan ve Kûh-ı Esvab'a sürülen bu derviş, kimsenin bulunmadığı o yerde halsiz bir şekilde dolaşırken orada çokça bulunan kahve çekirdeklerini kaynatıp içmeyi denemiş; bulunduğu süre zarfında kaydattığı bu içecekten yaşamıştır. Üçüncü gün kendisine yardıma gelen ve hastalanmış iki arkadaşı kahveyi merak edip sekiz gün boyunca içtiklerinde ise hastalıklarından kurtulmuşlardır. Sürgün yerindeki kahve bitkisinin hastalıklarına iyi geldiği haberi Moka'da yayılınca ahali kahve bitkisinin meyvelerini toplamaya başlamıştır. N.P. Elefteriodis 1911'deki çalışmasında bir başka rivayeti ise şöyle aktarmıştır: Şazili tarikatından derviş sürüldükten sonra arkadaşları onu aramış fakat bulamamıştır. Derviş sürgün yerinden kurtulup geldiğinde kahveyi herkese anlatmış; onlar da kahve çekirdeklerini tatmaya karar vermiştir. Bunun üzerine Mekke civarında yaşayan halk

tarafından da tadılan kahve içeceğinin kokusu ve tadı beğenilmiştir. Kahve tüketimi böylelikle kısa sürede tüm Yemen’de yaygınlaşmıştır (Göktaş, 1999; 68-69).

Habeşistan’da kahve öncelikle yiyecek olarak kullanılmıştır. Fırına verip kavrulan kahve değirmende çekilerek un (yani çekilmiş kahve) yapılmış, bunu su ile yoğurulan kahve hamur haline getirilmiş, tekrar fırına verilerek pişirilmiştir ve ekmek gibi tüketilmiştir. O zamanların ekmeği bu olmuştur. Kahve son şekliyle uzun müddet insanların karınlarının doymasını sağlamıştır. XV. asırda ise kahve Habeşistan’dan Arabistan’a geçerek tüketim alanını genişletmiştir (Ünver, 1962; 41).

İbn Abdülgaffar kahvenin Kahire’ye ne zaman, nasıl ve kimlerin öncülüğüyle girdiği hususunda çok açık söylemler belirtmiştir. Buna göre XVI. yüzyılın ilk on yılı içinde el- Ezher İlahiyat Külliyesi’nin Yemen kısmında kahve içilmeye başlanmıştır. Kahve içme alışkanlığına öncülük eden kişiler ise Allah adına yapılan zikirler ve dua meclislerine katılan sufiler olmuştur. Kahve içme belirli bir tören esasıyla gerçekleşmiştir: Şeyh toplantıya katılanlara zikir sırasında kahve dağıtmıştır. Yemeniler arasında başka kimseler de yer almıştır. Bahsedilen bu kişiler büyük olasılıkla Mekke ve Medine’den gelen sufilerdir. Zikir meclisleri bu sufilerle ya da tarikat mensuplarıyla sınırlı olmamıştır. O sırada mekânda bulunanlar da onlarla birlikte kahve içmişlerdir. Çok geçmeden caminin hemen çevresindeki sokaklarda kahve satılmaya ve zamanla yalnız el- Ezher İlahiyat Külliyesi’nin bulunduğu civardan Kahire’nin geri kalan tüm çevresinde de kahve tüketilmeye başlanmıştır (Ünver, 1962; 23-24).

Kâtip Çelebi ise Yemen halkının yaz günlerinde kendilerini serinletmek için özellikle kahvenin kabuğunu kaynatıp tükettiklerini, bu içeceğin yaz günlerinde içildiğinde sabah uykusu ile meydana gelen birtakım halleri de giderdiğini belirtmiştir (Birsal, 1983; 7).

Tarikat mensuplarının büyük bölümü bütün zamanını ibadetle geçiren kişiler değildir. Dervişler gündüz saatlerinde geçimlerini idame ettirebilmek için meslekleriyle meşgul olmuşlardır. Zikirlerini ise çoğunlukla geceleri yapan dervişler maneviyata ve uykularını kaçırmaya vesile olacak her etkenin ibadetlerini gerçekleştirmede kendilerine yardımcı olacağını görmüşlerdir. Ceziri’nin kendisi de kahvenin bu yararlı özelliğine büyük önem vermiştir. Dönemin din görevlisi olmasına rağmen sufi çevreleriyle güçlü bağları olan ve birçok tasavvuf mürşidine yakınlığı ile bilinen Ceziri’nin sürekli vurguladığı nokta; kahvenin başka yararlarının da olduğu ama başlıca yararının dinsel törenler için insanın uyanık kalmasını sağladığıdır. XVI. yüzyılda kahveyi savunanlara göre; kahve içmenin nedeni susuzluğu gidermesi ya da tadının keyif vermesi değil, insanlar üzerindeki bıraktığı tesiridir (Hattox, 1998; 21).

Sufiler tarafından tüketilen kahve, bu içeceğe bir önem kazandırdığı gibi yasallık da kazandırmıştır. Bu bağlamda kahve rivayetler içeren kimliğinden sıyrılarak herkesin zevkle tükettiği bir lezzet haline gelmiştir (Yalap, 2017: 1909). Tekkelerde yapılan törenlerde kahvecilik de bir hizmet makamı olarak görülmüş ve “*seyr ü sülük*” ta yerini almıştır. Nitekim

“*Seyr ü sülük*” a göre; tasavvufi anlamda hizmet ve sohbet esası bulunmaktadır. Böylelikle kahvenin hizmet ve sohbet bünyesinde toplanması bu içeceğin tarikat kültürü içinde işlevsel bir hale gelmesine olanak tanımıştır. Tasavvufi sohbet kahveyle ortaya çıkan bir durum olmasa da insanlar yaptıkları sohbet sırasında kendilerinden beklenen verimi ve sürekliliği de yine kahve sayesinde edinmişlerdir (Işın, 2001; 295).

Kahvenin sadece zikirlerde içilen bir içecek olmadığı caminin çevresinde satılmasından da anlaşılmaktadır. Kahvenin bu şekilde yaygınlaşması onun ticari bir emtia olarak değerini arttırmıştır. Ayrıca başlangıçta sufiler tarafından tüketilen bir içecek olması da kahvenin kabul edilebilirliğini hızlandıran temel bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece Yemen’den çıkan kahve Kahire’ye yayılmış ve ardından da İstanbul’a kadar adını duyurmayı başarmıştır.

2. Osmanlı İmparatorluğu’na Kahvenin Gelişi, Tüketimi ve Yasaklamalar

Kahvenin keşfedilmesiyle ilgili bahsedilen rivayetler kadar kahvenin Osmanlı İmparatorluğu’na geliş süreci ile ilgili de muhtelif rivayetler bulunmaktadır. Örneğin Osmanlı topraklarına ulaşmasının ardından Türkler tarafından tüketilen kahve çekirdeği Solakzade’ye göre; Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferinden sonra tacirler tarafından İstanbul’a getirilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında ise tanınarak günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası olmaya başlamıştır (Yalap, 2017; 1911). Kâtip Çelebi’ye göre ise kahve 1543 yılında gemilerle İstanbul’a getirilmiştir (Bostan, 2001; 203). Kanuni Sultan Süleyman döneminde kahve tüketimine dair nispî sorunlarla karşılaşmıştır. Çünkü her kentte olduğu gibi İstanbul’da da ilk olarak kahve kullanımının yaygınlaşması ve kahvenin tanıtılması bir tarikat aracılığıyla olmuştur. Üyeleri arasında kahve tüketimi yaygınlaşan ve Kanuni Sultan Süleyman’ın da bir müridi olduğu “Halvetiyye” tarikatı İstanbul’da kahvenin tüketilmesinde öncülük etmiştir (Çağlayan, 2012; 100). Bu tarikatın en bilinen özelliklerinden biri, insanların bir anlamda kendi içlerine çekildikleri halvet sırasında kahve içmeleridir. Nitekim kahve, uykuya ve açlığa karşı koyucu etkileri sebebiyle tüketilmiştir. Bunun yanı sıra belirli duaların ve Allah’ı anmanın inzivada yinelenişinden sonra kahvenin yarattığı etkiyle insanların kendi halinden geçmesini kolaylaştırdığı için de sevilen bir içecek olmuştur (Saraçgil, 1999; 29). Osmanlı toplumunda gece zikirlerinde ve Allah’ı anmak için yapılan törenlerde kahveyi tüketen tek tarikatı Halvetiyye ile sınırlandırmak mümkün değildir. Nitekim müritlerinin çoğunluğu yeniçerilerden oluşan ve toplum içerisinde ehemmiyetli bir yeri olan Bektaşilik tarikatı da kahveye belirleyici bir görev yüklemiştir. Bunu, Bektaşilerin düzenledikleri ayinlerde meydana belirledikleri on iki posttan ve geleneğe göre kahvecilerin piri sayılan büyük sufi şeyh-eş- Şazeli’nin makamını simgeleyen yedinci postun da kahveciye ayrılmasından anlamaktayız (Saraçgil, 1999; 29-30).

Doğaldır ki bu dönemde kahveye karşı olumsuz bir durum oluşmadığından kahve tüketimi Saray çevresi ile seçkin kesimde de onay ve kabul görmüştür. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman’ın özel doktoru Bedreddin el-Kusuni de kahve kullanımını destekleyici görüşler beyan ederek kahvenin her derde deva bir ilaç olarak kullanılabileceğini (Çağlayan, 2012; 100) ve bu beyanlarının herhangi birini bir kitaptan okumadığını aksine tecrübelerinden aktardığını

ifade etmiştir. Kahvenin yemek sonrasında ve hazım başladığı vakit içilmesi, tabiatlarında biraz solgunluk olan kişilerin ise kahveyi şeker veya bal ile içmeleri gerektiği doktorun verdiği beyanlara güzel bir örnektir (Ünver, 1962; 52).

Osmanlı İmparatorluğu'nda kahvenin ilk evrede sarayda benimsenmesi ve sevilmesi, kahveyi lüks bir içecek haline getirmiştir. Kahvenin bu derece kullanımı, saray teşkilatında kabul görmesini sağlamıştır. Nitekim padişahların günlük yaşamlarında her türlü ihtiyaçlarını temin edebilmeleri amacıyla kurulan has'odanın baş amiri olan ve padişahın gittiği yerlerde ona eşlik eden Hasodabaşının yanı sıra saray içerisinde de silahdar, çuhadar, rikâbdar, tülbent gibi çeşitli hizmetlerde bulunan Enderun ağalarının varlığı bilinmektedir. Saray içerisindeki bu vazifelilerinden biri de dönemde kabul görmüş olan kahvenin hazırlanmasından sorumlu olan kahvecibaşılardır.¹

Kahvenin XVI. yüzyılda Osmanlı saray mutfağında edindiği yeri XIX. yüzyılın sonuna kadar korumasının arkasında birtakım etkenler yatmaktadır. Bunların başında sultanların bu içecekten büyük keyif alması, kahve içme alışkanlığının saray mutfak kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelmesi ve Kanuni Sultan Süleyman'ın vermiş olduğu kahvecibaşılık görevinin onun saltanatından sonra da devam etmesi gelmektedir. Sultan II. Abdülhamid'in sabahları hafif bir kahvaltı ardından kahve ve sigarasını içmesi sonra selamlığa geçerek çalışmaya başlaması, kimi zamanda çok sayıda fincan kahve içmesi özellikle kahvaltı ve yemek sonrası içilen kahve geleneği ve kahve içiminden alınan keyfin saraydaki diğer önemli örnekleridir (Tutal, 2014; 159).

Kahvenin XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kabul görüşüne rağmen kahve dönem dönem bazı olumsuzluklarla da karşılaşmıştır. Örneğin kahveye ilişkin ilk tepki dönemin şeyhülislamı Ebussuud Efendi'den gelmiştir. Şeyhülislam Ebussuud Efendi, “*kömür gibi kavrulmuş şeylerin*” tüketilmesinin haram olduğuna dair bir fetva vermiştir. Bu fetvanın içeriğinde yiyecek ya da içecek olarak tüm besinlerin kullanılmasında ateşle pişirilen maddelerin bozulması ve yakılması gibi hallerin İslamiyet'e uygun düşmediğinden yasaklanması gibi ifadeler yer almaktadır. Bu sebeple III. Murad döneminde kahveye karşı bilhassa ulemanın katı bir tutum sergilemesi neticesinde “*Sultan iradesiyle*” kahve yasağı uygulanmaya başlanmıştır (Göktaş, 1999; 75).

Ebussuud Efendi'nin haram olarak adlandırdığı kahve fetvasının akabinde bu beyana karşı olarak Bostanzâde Mehmed Efendi de bir fetva vermiştir. Bostanzâde manzum fetvasında kahvenin haram olduğuna dair söylemlerin ancak bir kuruntudan ibaret sayıldığına, kahvenin sağlığa zararlı olmayıp aksine faydaları olduğuna, ağırları gidererek insanlara dinçlik kazandırdığına ve nefes darlığına iyi geldiğine, insanlarda hoş bir etki bırakarak rahatlık

¹ Has'oda ağaları arasında hünkâr müezzini, sır Kâtibi yahut padişahın hususi yazıcısı, baş çuhadar, Sârikçıbaşı, kahveci başı tüfenkçıbaşı, berberbaşı gibi hizmet sahipleri de vardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. s. 326.

verdiğine değinmiştir (Yalap, 2017; 1913). Fetvada zikredilen tüm bu sebepler doğrultusunda III. Murad kahveye koyduğu yasağı kaldırmıştır.

Bostanzade'nin fetvasından sonra Osmanlı toplumunda kahvehaneler rağbet görmeye başlamıştır. Hatta âlimler, dervişler ve vezirler bu fetvadın sonra kahve tüketmeye başlamıştır. Kaza birimlerinin idari yöneticileri konumunda olan kadılar da kahvehaneler yaptırarak, buradan gelir temin etmişlerdir (Yaman, 1942; 693).

Şeyhülislamın bu anlamda verdikleri fetvanın bilgi mahiyetinde önemi, toplumun dini konuda aydınlatılmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü toplumun her kesimi, fetva makamından haberdar olmuş ve fetva doğrultusunda çıkarılan karar ve yasakları hayatlarında uygulamışlardır (Ergin, 2006; 43).

İstanbul'da kahveye gösterilen ilk olumsuz ahval sonrasında olay tersine dönerek bu içeceği “*Şehveti ve uykuyu kestiği için, evliyalara yakışır bir içkidir*” diye adlandıranlar bu ifadelerini de âlimler ve şeyhlerin ağzından, kahvenin faziletleri hakkında söylenmiş sözlerle desteklemeye çalışmışlardır (Yener, 1970; 87).

Peçevi'ye göre Osmanlı Devleti'nde 1554 yılına kadar kahvenin ve kahvehanenin varlığından bahsetmek mümkün olmamıştır. Ancak bu tarihten itibaren Halep'ten Hakem adında bir esnaf ile Şam'dan Şems adında bir kişi Tahtakale'de açtıkları büyük bir dükkânda kahve satışını gerçekleştirip aynı zamanda da kahvenin tüketilmesini mümkün hale getirmişlerdir. Kahvehaneye gelen kişiler hakkında da ayrıntılı bilgiler veren Peçevi, kimisinin bu mekânda satranç ya da tavla oynadığını kimisinin ise görev almak için bekleyen kadılar, müderrisler ve işsizler gibi kimselerin uğrak noktası haline geldiğini belirtmiştir (Peçevi İbrahim Efendi, 1992; 258). Bu bağlamda kahvehanelere gelen insan profilinden hareket ederek Osmanlı toplum yapısına ilişkin bazı çıkarımlar yapmak olasıdır.

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılın ortalarında İstanbul'un sosyal hayatını tanımlarken aynı zamanda şehrin kahvehaneleri ve kahve ticaretini anlatımlarıyla belirgin bir şekilde resmederek (Faroqhi, 1986; 88-89), kahve esnafına ait 300 dükkân ve 500 neferden bahsetmektedir. Bu dükkânların *ulu bâzergânlar* olduğunu, her birinin Mısır, Yemen ve San'a da ortaklarının bulunduğunu ifade etmiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1969; 284).

Avrupa'da da XVII. yüzyıldan itibaren ilk kahvehaneler açılmaya başlanmıştır. Bu anlamda özellikle Avrupa'nın kahveyle tanışması oldukça ilginç olmuştur. Paris elçiliğine atanan Süleyman Ağa, 1669'da kahveyi de beraberinde Paris'e götürerek burada kahvenin adının duyulmasını sağlamıştır. Avrupa'nın daha sonra kahve ile karşılaşma serüveni ise Viyana önlerinde gerçekleşmiştir (Açıkgöz, 2000; 98).

II. Viyana Kuşatması (1683) sonrası Osmanlı ordusu çekilirken yanlarındaki fazla ağırlıkları ve çeşitli eşyaları burada bırakmıştır. Bunlar arasında pek çok çadır, hayvan, tahıl ve kahve çuvalları da bulunmaktadır. Ancak hiç kimsenin kahvenin ne olduğunu bilmemesi

üzerine kahveleri Tuna nehrine dökmeye karar verdikleri sırada Viyana için casusluk yapan Kolschitzky ise bu çuvalların kendisine verilmesini istemiştir. Osmanlı ordusu, Viyana kentinin kapılarında 500 çuvala yakın kahve bırakmıştır. Kolschitzky, Viyanalıları küçük fincanlarda Türk kahvesi yaparak hem ürünün tanıtımını yapmış hem de ürünün ne şekilde pişirildiğini anlatmıştır (Bajmaku, 2014; 23-24). Viyana halkının acı Türk kahvesine alışabilmesi için önceleri kahveye bal konulmuştur (Toros, 1998; 12). Böylece Viyana şehri de kahveyle tanınır hale gelmiştir. O dönem açılan Viyana kahvehaneleri, pek çok farklı ülke tarafından örnek alınmıştır. Viyana’da kahve kültürünün babası olarak görülen Kolschitzky’nin heykeli günümüz Viyana’ında böylelikle yerini almıştır (Bajmaku, 2014; 23-24).

XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Osmanlı toplumunda kahvenin genellikle kalabalık halde içilmeye başlanması kahvenin büyük ibrik kaplarda pişirilmesine zemin hazırlamıştır. Bunun yanı sıra bu dönemde kullanılan ilk kahve fincanlarının çorba kâsesi büyüklüğünde olması kahvenin toplu bir şekilde tüketildiğinin bir diğer örneğidir. XVIII. yüzyıldan itibaren fincanların küçülerek önce zarflarla kullanılmaya başlandığı, sonrasında ise kulplu bir hale dönüştürüldüğü görülmüştür. Kahve pişirme malzemeleri de bu yüzyılda bazı değişikliklerle karşı karşıya kalmıştır. Nitekim bu dönemde ibriklerle beraber kullanılan cezveler ilerleyen süreçte tek başına kullanılmaya başlanmıştır. Kahve içiminde insanlar tarafından tercih edilen fincanlar kahve kültürünün zaman içerisinde bireysel ortamlara taşındığını da göstermektedir (Bilgin, 2010-2011; 239).

Kahvenin yapılış ve içiliş tarzı ile ilgili Ebuzziya Tefik Mecmuası’nda yer alan ifadelerle göre; *“1703’te Bayyera’da basılmış bir kitap gördük ki Türk kahvesine dair içinde şu doğruya yakın bir bilgi bulduk. Türkler ufak kâselerle sabah ve akşam birbirlerini ziyarete gittikleri zaman siyah ve sıcak bir çorba içerler. Bu çorbayı Arabistan’dan gelir bir nevi tohumun ateşle yakıldıktan sonra hâsıl olan tozundan imal ederlermiş. Bu yemekten sonra içilirse hazmettirmiş ve uykuyu kaçırırmiş. Türkler bunu akşam, sabah ve her yemeğin sonunda içerler ve içtiklerinde pek ziyade hoşlarına gider. Bu çorbadan bir kâse içince yorgunluklarını unuturlar. Ben tatmak için bir yudum aldım. Gayet acı buldum. Fakat yaktıkları zaman hiçbir şeye benzetemeyeceğim surette latif bir koku saçıyor. Bu tohumun Arapça adına kahve diyorlar”* (Ünver, 1962; 62).

Kahve, günlük tüketim ürünü olmasının yanı sıra özel günlerde de sıkça tercih edilen bir içecek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu günlerde kahve ihtiyacında herhangi bir aksilik yaşanmaması da devlet tarafından alınan birtakım tedbirlerle sağlanmıştır. Örneğin Ramazan-ı Şerif’in yaklaşmasıyla gerekli hazırlıkları yapan Osmanlı Devleti, Mısır valisine yazılan bir hükümde İstanbul’a kahve gönderilmesini istemiştir (BOA, C.BLD.; 149/7425).

Osmanlı toplumunda başlangıçta karşılaştığı birtakım sorunlara rağmen tarihsel kökeni Yemen’e dayanan kahve; miktarı, pişirilmesi ve tüketilmesi gibi kazanımların sonucunda kadim bir kültür olarak varlığını günümüze kadar intikal ettirmiştir.

2.1. Kahve Ticareti

XVII. yüzyılda Osmanlı devlet erkânı toplantılarında kahve ikram edilmeye ve kahvenin törenlerde önemli bir yer tutmaya başlamasının akabinde kahve tüketimi oldukça artmıştır. Kullanımının bu derece yayılması ve gündelik içecekler arasına girmesiyle beraber kahve ticareti de büyük önem kazanmıştır. Her yıl Yemen’den Mısır’a gelen 5000 ton kahvenin yarısı İstanbul’a ve diğer Osmanlı şehirlerine götürülmüştür. Ancak kahvenin çok rağbet görmesi ve düzenli olarak da İstanbul’a gelmemesi neticesinde hem darlık yaşanmış hem de fiyat artışları görülmüştür (Bostan, 2001; 203).

Kahire’nin XVII. yüzyıldan itibaren önemli bir ticaret merkezi olarak anılmasına yardımcı olan ana ticaret mallarından biri de kahve olmuştur. Kahire, kahvenin tanınmaya başlamasından sonra İstanbul’dan ve batıdan gelen talepleri karşılayabilecek bir ticaret mekanizmasını oluşturmayı başarmıştır. Aynı yüzyılın ortalarında, İstanbul’da 100’e yakın kahve taciri ve 55 dükkân mevcuttur. Ayrıca 500 kahve toptancısı ve bunlara ait 300 kahve deposu da bulunmuştur. Tacirler ve toptancılar Kahire’den düzenli olarak yapılan bu ticaret vasıtasıyla işlerini yürütmüşlerdir (Köse, 2010; 103-104).

Osmanlı Devleti de Mısır’la yapılan ticari faaliyetlerinin denetimini sağlamış ve emtianın kontrollü bir şekilde İstanbul’a gelebilmesini temin etmiştir. Düzenli bir şekilde Mısır’dan gelen mal gurupları içerisinde kahvenin yeri ayrıdır. Kahvenin sürekli artan bir tüketim ürünü olması ticari bir emtia olarak kahvenin değerini de arttırmasının yanı sıra Mısır’dan İstanbul’a gelen kahvenin güvenli bir şekilde getirilmesi olayı da daima resmî belgelere yansıyan bir konu olmuştur (BOA, AE. SMHD.I; 163/12287).

XVII. yüzyılda artan kahve tüketimi sebebiyle devlet tarafından özellikle kahvenin vergilendirilmesine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bu anlamda II. Mustafa döneminde *bid’at-i kahve* adlı yeni vergilendirme yöntemi son derece önemlidir. Buradaki amaç; kahvedeki fiyat artışı ve karışık kahvenin piyasada dolanması, dağıtım ve satış aşındaki değişimlerin önüne geçebilmek amacıyla *mizan*, *ruhsatiye*, *imaliye* adlı yeni ve ek vergilendirmeler yapılmıştır. Ayrıca kahvenin belirlenen hanların dışında satışı da yine bu dönemde yasaklanmıştır (Evren, 1996; 31-34).

Anonim bir seyyahın yazdığı seyahatnamede kahveden sağlanan gelirlerin boyutları belirtilmiştir: “*Burada bundan o kadar çok içiliyor ki, bana söylendiğine göre, kahve vergileri dev meblağlara ulaşıyor.*” Bu ifadeler 1615’te İstanbul’da yapılan bir saptamayı göstermektedir. Görüldüğü üzere Babıali henüz XVI – XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğu Akdeniz’de ve Ön Asya’daki kahve ticaretinden büyük gelirler elde ettiğini göstermektedir (Bingül, 2013; 99).

XVIII. yüzyıldan önce Osmanlı İmparatorluğu’ndan Avrupa’ya ithal edilen ticaret maddeleri arasında kahve de önemli bir yer tutmuştur. Ancak Mısır yoluyla ithal edilen Arap

kahvesinin 1730’lardan itibaren Amerika kahvesinin rekabetine maruz kalması, Osmanlı topraklarından yapılan ithalatın zamanla azalmasına yol açmıştır (Elibol, 2005; 68).

Devlet, azalan kahve ithalatının yanı sıra başkent İstanbul’a kahvenin temin edilmesi sürecinde de birtakım sorunlarla karşılaşmıştır. Nitekim 1723’te Mısır valisine yazılan fermanla, (kahve sıkıntısının yaşanmaması için) başka devletlere satılmadan önce kahvenin gemilerle İstanbul’a getirilmesi istenmiştir (BOA, HAT; 1447/22). 1732’ de de buna benzer bir kayıt söz konusudur. Mısır’dan gemilere yüklenen kahvenin, başka mahallere uğramadan direk İstanbul’a aktarılması sağlanmıştır. Buradaki ihtiyacın karşılanmasından sonra da kahvenin gümrükten ihraç edilmesi uygun görülmüştür (BOA, C. İKTS.; 33/1646). İstanbul’da artan kahve tüketimi 1756 yılında da devam etmiştir. Mısır valisine yazılan hükümde kahve ihtiyacının karşılanması istenmiştir (BOA, C.BLD.; 119/5904). 1765’te İstanbul’da kahve miktarında süregelen azalış Anadolu ve Rumeli kasabalarına kahvenin gitmesini engellemiştir. Bu durum bizzat İstanbul gümrük eminine bildirilmiştir (BOA, C.BLD.; 96/4788). 1758 tarihli bir hükümde ise Mısır’dan İzmir iskelesine gelen kahvenin fazlasının İstanbul’a gönderilmesine karar verilmiştir (BOA, C. İKTS.; 41/2021). Aynı karar 1766’da da tekrarlanmış ve İzmir’deki kahvenin yarısının İstanbul’a aktarılması sağlanmıştır (BOA, C.BLD.; 136/6756). İstanbul nüfusunun diğer Osmanlı şehirlerine oranla fazla oluşu, padişahların, devlet ricalinin, saray ve çevresinin çoğunlukla İstanbul’da bulunması ve fazla talep edilen bir içecek olması gibi sebepler kahve ihtiyacının artmasına zemin hazırlamıştır.

Yemen’den gelen kahvenin talep görmesi tüm Osmanlı coğrafyasına ve ardından çeşitli Avrupa ülkelerine yayılmasına olanak tanımıştır (Goytisolo, 2002; 114). Kahveyi İstanbul’a göndermek üzere gemilere yükleyen bazı yabancı tacirler ve Osmanlı tebaası olan gayrimüslim gemi sahipleri, çok iyi kâr getirdiği için bu yükü zaman zaman kaçak olarak Avrupa ülkelerine götürmüştür. Osmanlı Devleti, bu konuda sert tedbirler almasına rağmen kaçak nakliyatı her zaman engelleyememiştir. Nitekim 1739’da 30-40 civarında geminin Mısır’dan yüklenen eşyanın İstanbul yerine, Cenova, Sicilya, Mesina, Ancona ve Malta’ya gönderildiği tespit edilmiştir (Bostan, 2001; 204). Avrupa’ya başlangıçta kaçak yollarla giden kahvenin sevilen bir içecek olduğunu söylemek mümkündür. Önceleri halk arasında yaygın olmayan kahve zamanla toplumun önde gelen kesimlerinin içeceği haline gelmiştir (Schivelbusch, 2019; 24). Ayrıca Avrupa’da da kahvehanelerin açılmaya başlaması kahvenin evrensel bir nitelik kazanmasını hızlandıran bir etken olmuştur.

Kahvenin yasaklanmasına ilişkin yapılan girişimler kısa ömürlü olmuş ve etkisini sürdürememiştir. Çünkü Osmanlı toplumu alışkanlıklarını kahve etrafında şekillendirmiştir. Ayrıca bu durum ticari bir emtia olarak kahvenin ehemmiyeti ile doğrudan ilgili bir hale gelmiştir. Kahve ticareti, Osmanlı devlet hazinesi için daimi bir vergi kaynağı olmuştur. Bu bağlamda kahve ticaretini gerçekleştiren tacirler de Osmanlı ekonomisine ciddi anlamda katkıda bulunmuştur (Bingül, 2013; 99). Nevşehirli Damat İbrahim Paşa döneminde kahvenin yasaklanması fikri akıllara gelmediği gibi İstanbul gümrüklerine sürekli bir kahve girişi de

sağlanmıştır (Altınay, 2011; 36). Avrupalı tacirler kahveyi Mısır'dan almıştır. Vergi kaybı olmaması için onlara Mısır'dan kahve verilmesi önlenmiştir. Fakat bu sefer de tacirler kahveyi Yemen'den almaya başlamıştır. Bu durum İstanbul'da kahve fiyatlarının artmasına sebep olmuş ve 1718'de Şerif Yahya'ya bir name-i hümayun yollanmıştır. Bu hükümde kahvenin yabancı tacirlere satılmaması açıklayıcı bir biçimde anlatılmıştır (Birsell, 1983; 16).

Kahve, ulema tarafından uygun görülmemesinin yanında lüks tüketim maddesi olarak algılanmış ve “*rüşum-ı bid'atıyye*” olarak gümrük vergisinin iki katı miktarda, yani Müslümanlardan bir kıyye kahve içenden 8 akçe, gayrimüslimlerden 10 akçe vergi alınması; buna karşılık Avrupalı tacirlerin de diğer emtiada olduğu gibi %3 gümrük vermesi kararlaştırılmıştır (Bostan, 2001; 205).

XVII. yüzyıldan itibaren ise Yemen'den kahve almaya başlayan Avrupalı tacirler, İstanbul'a gidecek kahvelerin azalmasına ve emtianın fiyatının artmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra Çanakkale Boğazını kapatan İngiliz donanması da İstanbul'a gidecek temel besin maddelerinin ve kahvenin fiyatlarını yükseltmiştir. Bu ticari karmaşa XVIII. yüzyıla kadar yaşanmıştır (Işın, 2003; 386).

XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı'nın kahve ihtiyacının çoğu Amerikan adalarından Avrupalılar aracılığıyla karşılanmıştır (Tunç, 2014; 30). Bu duruma sebep olan kişi ise Babıalı karşısında Mısır'ın özerkliğini sağlamlaştırmaya çabalayan Mehmed Ali Paşa'dır. İstanbul'a Yemen'den kahve gelmesine engel olmuş ve İstanbullular, Avrupalı tacirlerden kahve almak zorunda bırakılmıştır (Georgeon, 1999; 56). Karayipler'de Afrikalı kölelerin yetiştirdiği *café des îles* isimli kahve türü Kahire'deki Yemen kahvesiyle rekabet etmeye başlamıştır (Faroqhi, 1997; 272). Mehmed Ali Paşa'nın iktidarına son verene kadar İstanbul'un kahve ihtiyacını karşılamak için *Frenk kahvesi* tercih edilmeye devam etmiştir (Ayvazoğlu, 2011; 30).

İstanbul'un iaşesinin tedarik edilmesinde önemli bir liman kenti hüviyetine sahip olan İnöz'ün ticaret hacmini gümrük defterlerinden takip edebilmek mümkündür. Özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'dan İnöz iskelesine aktarılan Yemen kahvesinin miktarı 1795 Şubat ayında 1.441 kıyye (BOA, D.MMK.İGE.d.; 23477) iken 1795 Mart ayında 9.217 kıyye (BOA, D.MMK.İGE.d.; 23479) olarak tespit edilmiştir.

İstanbul'a çekirdek halinde gelen kahve, Eminönü'nde tahmislerde² kavrulduktan sonra Yeniçeri teşkilatına bağlı Tahmis Ocağı tarafından denetlenerek dibeklerde öğütülmüş ve böylece perakendeci esnafına dağıtılmıştır (Tunç, 2014; 30). 1852 tarihli bir evraktan

² Kavrulmuş ve dövülmüş kahve satılan yerler hakkında kullanılan bir tabirdir. Yakın vakitlere kadar kullanılan bu tabirin yerine şimdi kuru kahveci denilmektedir. Tahmis; kahve ve benzeri şeyleri kavurmak demektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pakalın, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü 3*. İstanbul: MEB Yayınları. s.375.

anlaşıldığına göre Babıali, attarlarda³ dövülen kahvenin hem ince hem de temiz olması hususunda birtakım ikazlarda bulunmuştur (BOA, A.} MKT.NZD; 64/50). Görüldüğü gibi kahvenin tedarik ve satışı konularına oldukça özen gösterilmiştir.

3. Türk Kültür - Edebiyatında Kahve ve Kahvehaneler

XVI. yüzyıldan itibaren kahvenin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki varlığı, sosyal hayat içerisindeki birleştirici fonksiyonu ve günlük yaşamın olağan bir alışkanlığı haline gelmesi Türk edebiyatını ve Türk kültürünü de zenginleştirmiştir. Dönem şairleri ile surname yazarları, kahvenin Osmanlı toplumundaki yeri ve önemine eserlerinde yer vererek hem dönemin aydınlatılması sağlamış hem de farklı devletler nezdinde Türklerle birlikte anılmasına vesile olmuştur.

Kahvenin İstanbul'a geldikten sonra çok tartışılan ve belirli zamanlarda yasaklanan bir içecek olması sebebiyle XVI. yüzyıl şairlerinden Baki, mahzun gönlünün zevk aldığı kahvenin ortadan kalkması üzerine hayıflandığını bir gazelinde dile getirir:

Dil-i mahzun bulurdu kahve vü berş ile Bâki zevk

Dirîgâ aradan zevk-ı dil-i mahzun ise gitdi (Açıkgöz, 1999; 25).

XVI. yüzyılda kahve içme alışkanlığının yaygınlaşması geleneksel minyatür sanatında da yansımaları bulmuştur. Resmedilen şarap şişeleriyle kadehlerin yerini kahve cezveleri ve fincanları almıştır. Surname yazarları geçit törenine katılan kahveci esnaflarını yazmışlar, minyatürcüler ise kahvecileri ve kahvehaneleri betimlerken; 1587-1588'de de Lokman ibn Huseyn tarafından zanaatçılar alayındaki kahveciler loncası arabası resmedilmiştir (Bingül, 2013; 121).

Halk şairi olarak bilinen Karacaoğlan da kahveye şiirlerinde yer vermiş; kendisinin esmerliğinin pek hoş karşılamayan bir güzel için söylediği düşünülen bir semâisinde, kaş, saç, sürme, biber, siyahi köleler, kara çadır, sümbül ve Kâbe örtüsü gibi birçok siyah renkli unsurlar arasında kahveyi de sayarak kahvenin, bir ağa ve bey içeceği olduğunu söylemiştir:

İller de konup göçer

Lale sümbülü biçerler

Ağalar beyler içerler

Kahve de kara değil mi? (Açıkgöz, 1999; 99).

³ Güzel kokular, iğne, iplik vesâire satan; aktar. Bkz. Devellioğlu, Ferit (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Ak Aydın Yayınları. s. 58.

Gündelik hayatın önemli bir parçası olan kahve sadece belirli kitaplarla yazılı olmakla sınırlı kalmamış; Türk adetleri, atasözleri ve deyimlerinde de yerini alarak bugün hala varlığını korumakta olan bir kültür haline gelmiştir.

Nitekim “*Bir fincan acı kahvenin kırk yıl hatırı vardır.*” sözü kahve ile ilgili en yaygın atasözümüzdür. Bu atasözünde, kahve ikram olarak görülür ve bundan dolayı insani ilişkilerde, geleneksel-kültürel anlayışın bir göstergesi olarak kahve bir sembol kimliğindedir. Birbirlerinin kahvesini içen insanlar, artık dostturlar ve bu dostluk sembolik bir sayı olan 40 yıl ile ifade edilmektedir. “Bir acı kahvemizi iç” cümlesinde kullanılan “acı kahve” ile ise şekersiz kahve vurgusu yapılmaktadır. Buradaki söylemle amaç kişilerin birbirlerini uzun bir müddet görmemesinden kaynaklanmaktadır (Açıkgöz, 1999; 145-146).

Türkiye’de kahve yetiştirilmemesine rağmen pişiriliş biçimi (kahvenin su ile bir cezvede karıştırılarak pişirilmesi ve küçük fincanlarda içilmesi) ile kahve tüm dünyaca tanınmış ve bilinmiştir. Bu açıdan kahvenin Türk toplumunda çok erken kabul görmesi ve sevilmesi, bu içeceğin etrafında bir kültür hazinesinin oluşmaya başlamasıyla ilintili olduğu muhtemeldir (Yıldız, 2002; 636).

Türk kültüründe yapılması hoş karşılanmayan bazı davranışların doğrudan beyan edilmesinden kaçınılarak bu durumu anlatmak için birtakım dolaylı yollar tercih edildiği görülmektedir. Örneğin; büyüklerin yanında küçüklerin kahve içmemesi gerektiği biçimindeki kural esasen küçüklerin büyük sohbetine katılmasının istenmemesinden kaynaklanan bir durumdur. Ayrıca görücü usulü evlenen genç kızların kendisini istemeye gelen kişilere kahve ikram etmesi bir amaç gibi görülebilir ancak buradaki asıl hedef kişinin kendisini gelenlere tanıtmayı ve bir sohbet ortamının oluşmasının sağlanmasıdır (Yıldız, 2002; 636).

Görüldüğü üzere kahve bulunduğu ortamlarda aslında aracı konumundadır ve kişileri birleştirici bir hüviyete sahiptir. Bu bağlamda bilinen ve günümüzde de severek kullandığımız en önemli nükte ise,

“Gönül ne kahve ister ne kahvehane

Gönül ahabp ister kahve bahane” dir (Ünver, 1962; 70).

Gerek edebiyatımıza gerekse kültürel hayatımıza damgasını vuran Yemen kahvesi zaman zaman İstanbul’u ve Osmanlı’nın farklı coğrafyalarını gezen yabancıların hatıralarında yer edinmiştir. Bunlardan bazıları aşağıda ifade edildiği şekildedir;

“Devletin bütün kademelerinde, erkekler, kadınlar, çocuklar, sadece kahvaltıda değil öğle yemeği ve akşam yemeğinden sonra, günün her saatinde tereddütsüz kahve içerler. Nerede olursa olsun ister bir devlet büyüğü ister bir şehirli, ister Müslüman, ister Hristiyan olsun ister evde ister dükkânda ister dairede ister mağazada bulunsun; ister köyde ister şehirde bir ziyarete gittiğiniz zaman ev sahibi size mutlaka kahve ikram eder. Eğer ziyaret uzun soluklu ise kahvelerin devamı gelir. Ancak şurası da var ki Türkiye’deki kahve fincanları küçüktür. Kahve

fincanları el yakmasın diye daima bir tabak içinde sunulur. Bunlara zarf denir. Bakırdan veya gümüşten olan zarfların altın olanları da vardır. “

“Zift gibi buruk bir tadı olan kahve ufacık fincanlarda ikram edilirdi. Biz de diğerleri gibi yapıp aldığımız her yudumdan sonra fincanı çalkalıyor, telvesini içiyor sonra da arkaya yaslanıp gözlerimizi tavana dikeyorduk. Birbirimize bakarak başımızı sallıyoruz, evet şimdiye kadar hiç böyle şey içmemiştik. Yalnız bize biraz tatlı geliyor. Hizmetkâra işaret edip şekersiz kahve istediğimizi anlatmaya çalışıyoruz.” (Evren, 1996; 118-122,123).

Osmanlı'ya kahvenin Yemen'den intikal etmesi ve oldukça sevilen bir içecek olması, o zamana kadar bilinmeyen bir mekânın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. 1500'lü yıllarda ilk defa Tahtakale'de açılan kahvehane varlığını her geçen gün arttırarak Osmanlı sosyal hayatının vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Tahtakale'deki kahvehaneden sonra Sur içi, Beyazıt, Kapalıçarşı ve Aksaray gibi Osmanlı semtlerinde de bu dükkânların açıldığı görülmektedir (Duvarcı, 2012; 78).

Kahvehanelere gelen insanlar kahve içmelerinin yanı sıra birbirleriyle de sohbet ederek sosyal edinimler kazanmışlardır. Devlet ise kahvehaneleri siyasetin, halkın tepkisinin ve bu doğrultuda belirli sohbetlerin nabzını tutmaya çalışmıştır.

Bu bağlamda 1840'lı yıllara ait jurnallerden hareketle İstanbul'un gündelik yaşamına dair önemli bilgilerin kahvehaneler aracılığı ile edinildiği görülmektedir. Hazırlanan jurnallerin büyük bir çoğunluğu kahvehanelerde konuşulanlar üzerinden yazılmıştır (Kırlı, 2000; 60).

Kahvehanelerin mimari yapısına bakıldığında önceleri tahta sedirlerle çevrili, ortasında havuz ya da bir şadırvanın yer aldığı, etrafında kahvenin pişirildiği bir ocak, kahve takımları, fincan ve zarfların bulunduğu raflar da yer almaktadır. Zaman içerisinde özellikle Tanzimatla birlikte gerçekleşen modernleşme süreci kahvehanelere de yansımıştır. Nitekim başlangıçtaki kahvehanelerde bulunan sedirler yerini tahta iskemle ve masalara bırakmıştır (Duvarcı, 2012; 79-80).

Kahvehaneleri açan kişilerin çoğunlukla Müslüman olduğu ve unvanlarına bakıldığında her üç kahvehane sahibinden birinin bostani, beşe, odabaşı ve yeniçeri olduğu karşımıza çıkmaktadır. XIX. yüzyılda İstanbul'da Hasköy ve Eyüp civarında 1.000 kadar Avrupa yakasından Rumeli Kavağına kadar olan yerde ise her yedi dükkândan bir tanesinin kahvehane olduğu tespit edilmiştir (Kırlı, 2000;66).

Türk kültür tarihine yer etmiş ve bugün hala güncelliğini koruyan kahvehane örnekleri incelendiğinde pek çok örnek karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Yeniçeri kahvehaneleri, XVII. yüzyıldan 1826 Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışına kadar varlığını devam ettirmiştir. Bu kahvehaneler kimi zaman devlet sohbetinin yapıldığı kimi zaman ise seferden dönen, uzak diyarlardan gelen kişilerin uğrak yeri olduğu bir mekân haline gelmiştir (Emeksiz, 2019;130-131). Beyazıt Cami civarında bulunan Küllük kahvehanesi ise her yaş grubunun buraya gelip

ilmi ve edebi sohbetleri gerçekleştirdiği yer olarak karşımıza çıkmaktadır (Yalap, 2017; 1925-1926). Bir başka örnek ise Fevziye Kırathanesidir. Jön Türk Rejimince atılan subaylar, burada çeşitli toplantılar gerçekleştirmiştir. Özellikle Orta Asya'daki Türkler hakkında konuşmalar yapılmıştır. Türk milliyetçilik akımının öncülerinden biri olan Yusuf Akçura da 1911 yılında Fevziye Kırathanesinde “*Türklerin Medeniyete Yaptıkları Hizmetler*” konulu bir konferans vermiştir (Ediz, 2008; 184). Günümüz kahvehanelerinin en güzel örneği ise Eyüp'teki Pierre Loti'dir. İstanbul'un eşsiz manzarasına karşı yerli ve yabancı turistlerin Türk kahvesini burada içmesi yaptıkları vazgeçilmez aktivitelerden biridir.

Şüphesiz ki Osmanlı'dan günümüze gelen kahve ve kahvehane, Türk sözlü kültürünün en önemli yapıtaşlarından biridir. Yalnızca kahve ve çayın içilmesiyle sınırlandırılmayan, sosyal ilişkileri şekillendiren, toplumun siyasi, sosyokültürel ve ekonomik olarak geçirdiği değişimleri yansıtan, toplumun her kesiminden insanları bir araya getiren birer sosyalleşme merkezidir. Kahvehanelerin başlangıçtaki geleneksel motiflerle süslenen anlayışı yerini zamanlar modernleşen bir yapıya bırakmıştır. Bugün bu mekânlar hala bahsedilen doğrultuda varlığını devam ettirip, güncelliğini korumaktadır.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Kahvenin başlangıçta Habeşistan'da keşfedilmesi ve çeşitli rivayetlerin varlığı, bu içeceğin kullanılabilirliğini sağlamaya yöneliktir. Rivayetlerde özellikle kahvenin insan zihninde dinçliğe sebep olması konusundaki ifadeler bu fikri doğrular niteliktedir.

Yemen'de çeşitli tarikatlar tarafından kahvenin tüketilmesi adının zaman içerisinde İstanbul'a kadar duyurulmasını sağlamıştır. XVI. yüzyıldan itibaren kahvenin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki varlığı pek çok tartışmaya sebep olsa da dönem padişahlarının ya da devlet adamlarının kahveyi tüketmesi ve özellikle Bostanzade Mehmed Efendi'nin konu ile ilgili fetvası kahvenin Osmanlı toplumunda kabul edilmesini kolaylaştırıcı bir etki teşkil etmiştir. Bilhassa Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren Halvetiyye ve Bektâşi gibi farklı tarikat guruplarının gece zikirlerinde kahve içmeleri Osmanlı toplumunun zihninde olumlu bir etki bırakmasına olanak tanımıştır. Böylece kahve, sadece devlet erkânın tükettiği bir içecek olmaktan sıyrılarak toplumun asırlar boyunca tüketeceği milli bir içecek haline gelmiştir.

Yemen kahvesinin bu denli tüketilmesi ve benimsenmesi ticari anlamda da bir değer kazanmasını sağlamış; özellikle Osmanlı hazinesine ciddi katkılarda bulunmuştur. Bu durum İnöz gümrük defterlerinden hareketle tespit edilen kahve miktarlarından da açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

İstanbul'a gelen Avrupalı tacirler Yemen kahvesini tatmış ve lezzetli buldukları bu içeceği yanlarında götürerek Osmanlı-Türk kültürüne evrensel bir nitelik kazandırmıştır. Nihayetinde kahvenin Yemen'de başlayan serüveni ve Osmanlı toplumu tarafından benimsenmesi de bugün önemli bir kültür hazinesi olarak varlığını korumasının başlıca emarelerdir.

World Journal of Human Sciences, 2021 - 2

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2021 – 2

ISSN: 2717-6665 / 2021-2

Kahvehanelerin oluşumu ile Osmanlı sosyal yapısındaki belirleyiciliği insanların bu mekânları sıkça ziyaret ettiğinin bir göstergesidir. Bu durum devlet tarafından da fark edilmiştir. Gerek çeşitli istihbarat örgütleriyle gerekse yapılan sıkı denetimlerle de söz konusu mekânın kontrol mekanizmasını elinde tutmaya çalışmıştır. Böylelikle Osmanlı'dan kültürel bir miras olarak devredilen kahvehaneler hala sosyal yaşantımıza yön veren bir yapı olarak etkisini günümüzde de devam ettirmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, N. (1999). *Kahvenâme*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Açıkgöz, N. (2000). Kahvenin Edebi Serüveni. *Yeni Türkiye*. (34): 90-99.
- Altınay, A. R. (2011). *Eski İstanbul (1553-1839)*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2011). *Kahveniz Nasıl Olsun? Türk Kahvesinin Kültür Tarihi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bajmaku, A. (2014). Kahve Kültürü ve Kahvehane Mekânlarının Sosyo Kültürel Politik Yaklaşımlar ile Popüler Kültür Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Kosova Örneği. Doktora Tezi. İstanbul: *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*.
- Bilgin, A. (2010-2011). Osmanlı Döneminde İstanbul Mutfak Kültürü, *Akademik Araştırma Dergisi*. 47- 48: 229-245.
- Bingül, İ. (2013). *Osmanlı'da Kahvehane ve Toplumsal Hayat Mekânları*. Ankara: Gram Yayınları.
- Birsel, S. (1983). *Kahveler Kitabı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bostan, İ. (2002). Kahve. Ankara: *TDVİA*. (25): 202-205.
- Çağlayan, S. (2012). Anadolu'nun İlk Kamusal Mekânı: Kahvehane. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (29): 95-110.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Ak Aydın Kitabevi.
- Duvarcı, A. (2012). Kültürümüzde İstanbul Kahvehaneleri ve Halk Edebiyatına Katkıları. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*. 1(1): 75-86.
- Ediz, İ. (2008). Osmanlı'dan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kahvehaneler ve Sosyal Değişim. *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*. 8 (1): 179-189.
- Elibol, N. (2005). XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dış Ticareti ile İlgili Bazı Değerlendirmeler. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(1): 61-76.
- Emeksiz, A. (2019).. İstanbul Kahvehaneleri, (Haz. Filiz Özdem). *Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul*. 123-139. İstanbul: YKY Yayınları.
- Ergin, H. (2006). 18. Yüzyıl Fetvalarına Göre Osmanlı'da Günlük Hayat (Behcetü'l- Fetava). Yüksek Lisans Tezi. Ankara: *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi. (1969). İkinci Kitap. İstanbul: (Türkçeleştiren) Zuhuri Danışman Yayınevi.
- Evren, B. (1996). *Eski İstanbul'da Kahvehaneler*. Ankara: Boyut Matbaacılık.
- Faroqhi, S. (1997). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev: Elif Kılıç). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S. (1986). Coffee and Spices: Official Ottoman Reactions to Egyptian Trade In The Later Sixteenth Century, *Wienwer Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*. (76): 87-93.

- Georgeon, F. (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri, (Ed. H.Desmet Gregoire & F. Georgeon). *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*. 43-85. İstanbul: YKY Yayınları.
- Goytisolo, J. (2002). *Osmanlı'nın İstanbul'u*, (Çev: Neyyire Gül Işık). İstanbul: YKY Yayınları.
- Göktaş, E. (1999). Osmanlı Döneminde Kahvehaneler, Kırathaneler ve Bunların İşlevleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 67-80.
- Hattox, S. R. (1998). *Kahve ve Kahvehaneler: Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri*, (Çev: Nurettin Elhüseyni). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Işın, E. (2001). *İstanbul'da Gündelik Hayat İnsan Kültür ve Mekân İlişkileri Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri*. İstanbul: YKY Yayınları.
- Işın, E. (2003). Kahvehaneler. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. (4): 386-392. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları.
- İbrahim Peçevi Efendi (1992). *Peçevi Tarihi I.*, (Haz: Bekir Sıtkı Baykal). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Köse, M. Z. (2010). *1600-1630 Osmanlı Devleti ve Venedik Akdeniz'de Rekabet ve Ticaret*. İstanbul: Giza Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü 3*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Saraçgil, A. (1999). Kahve'nin İstanbul'a Girişi (16. Ve 17. Yüzyıllar), (Ed: H.Desmet Gregoire & F. Georgeon). *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, (Çev: Meltem Atik- Esra Özdoğan. ss. 27-41. İstanbul: YKY Yayınları.
- Schivelbusch, W. (2019). *Keyif Verici Maddelerin Tarihi Cennet, Tat ve Mantık*, (Çev: Zehra Aksu Yılmaz). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Tarih ve Toplum Dergisi. (1984). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toros, T. (1998). *Kahvenin Öyküsü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunç, Ş. (2014). Osmanlı Payitahtında Kahvehane ve Kahvehane Kültürünün Yeri. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tural, O. (2014). Kırk Yıllık Hatırın İletişim Mekânı Olarak Kahvehaneler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 14(3): 151-166.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ünver, S. (1962). Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler. *Türk Etnografya Dergisi*. (5): 39-84.
- Yalap, H. (2017). Klasik Türk Edebiyatı Işığında Edebiyat ve Kültür Tarihimizde Kahve ve Kahvehaneler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 6(3):1907-1930.
- Yaman, A. M. (1942). Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler. *Karacadağ*. 5(54-55): 691-696.
- Yaman, A. M. (1943). Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler. *Karacadağ*. 6(60-61): 739-744.
- Yener, C. (1970). Kahve ve Kahvehaneler. *Hayat Tarihi Mecmuası*. 85-87.
- Yıldız, M. C. (2002). Türk Kültür Tarihinde Kahve ve Kahvehane. *Türkler*. (10): 1189-1198.

Arşiv Kaynakları

- BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. *HAT*. 1447/22.
BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. C.BLD.; 149/7425.
BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. C.BLD.; 119/5904.
BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. C.BLD.; 96/4788.
BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. C.BLD.; 136/6756.
BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. AE. SMHD.I; 163/12287.
BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. *D. MMK.İGE.d*. 23477.
BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. *D. MMK.İGE.d*. 23479.
BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. *C.İKTS*. 33/1646.
BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. *C.İKTS*. 41/2021.
BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. *A.} MKT. NZD*. 64/50.

